

УКРАЇНОЗНАВСТВО ХХІ СТОЛІТТЯ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЯК СИСТЕМИ ІНТЕГРАТИВНИХ ЗНАНЬ

Петро КОНОНЕНКО

доктор філологічних наук,
професор, академік,
лауреат Міжнародної премії
ім. Й.Г. Гердера

I

Стан українознавства на початок ХХІ ст. характеризується загальною константою: українознавство стало органічною часткою світової наукової системи.

Про це свідчать і глибина його зародження та розвитку; і масштаби поширення; і кількісний, і якісно-критеріальний рівень; і теоретико-методологічна фундаментальність; і місце, роль, місія вітчизняного і зарубіжного українознавства (феномену Українського Світу), його внеску в універсальні скарбівні розвитку етнонаціональної та міжнародної цивілізації і культури, у формування світових екосистем етнонаціональних ідентичностей.

Українознавство визнане як світова науково-інтегрована система в глобальних масштабах: не лише в етнічних обшарах України (як нації і держави), а й на всіх континентах планети: харизматичний український етнос розвивається не тільки на терені України (майже 50 мільйонів громадян), а й у країнах від Австралії до Японії (від 20 до 30 мільйонів), історичне буття якого визначає динаміку поступу його харизматичних феноменів природи й культури, мови, науки й освіти, правових і соціально-духовних засад, родо-етнічних, національно-державницьких, релігійних та мистецьких норм, демократично-гуманістичних традицій.

України не існує без цілісного Всесвіту, а Всесвіт не може бути цілісно-гармонійним без України.

Закономірне визнання: відповідно – доля і місія України та українознавства є адекватно взаємозалежними та ідентичними в еволюції як змістів, так і форм, проблем і перспектив.

II

Україна – як суверенна, демократична, соціальна, правова, соборна держава – на початку ХХІ ст. виявилась на переломі розвитку Буття і Свідомості, проблем і перспектив, долі, ролі та місії як у внутрішньому поступі, так і в міжнародному. А в цьому відбилися і доля та місія українознавства – інтегративно-цілісної науки про Україну і Світове українство у всій повноті їх часопросторового розвитку, як і науки в цілому.

Неодмінна умова поступу – життя, долі, місії кожного народу – це його рух до нових і вищих рівнів.

Критеріально-висхідний рух – обов'язкова умова розвитку і науки.

Українська держава не виробила Концепції й конституційної Програми перспективного розвитку. Внаслідок цього вона опинилась на роздоріжжі між минулим і майбутнім.

Тому відповідними є й стан та проблеми науки загалом і українознавства зокрема.

Наука опинилась на маргінесах «сліпої» політики. Достатньо зазначити, що на її навіть не

Тарас КОНОНЕНКО

доктор філософських наук, доцент,
завідувач відділу філософських
та етнопсихологічних проблем
українознавства ННДІУВІ

розвиток, а лише функціонування державним планом виділяється 0,07 % від ВВП (у Росії – до 20 %). Звідси ситуація: Час вимагає кардинального розширення діапазону впливу науки: створення новочасних інституцій, концепцій, програм; підготовки кадрів, істинних реформаторів, лабораторій, міжнародних центрів взаєморозвитку, сміливих експериментів, – і не тільки в технологіях, а й у сферах соціально-гуманітарних, філософсько-психологічних, наукових і освітньо-виховних. На рівнях і глобально значущих, і нанотехнологій. Потрібні кадри (і цілі покоління громадян!) нового мислення, культури, світогляду, ідеалів; зрештою – характерів і волевих енергій.

Наука опинилась в хаосі контроверсійних переплетінь і на рівнях внутрішніх тенденцій.

Національна академія наук завжди була ініціатором інноваційних реформацій. За нею йшли галузеві академії, вищі навчальні заклади, наукові інститути та товариства, асоціації. Ініційовані ними реформи були вкрай корисними. Вони й тепер мали б виступити з проектами перспектив конституційного розвитку, науково-освітнього, мовно-культурного, правового й господарсько-економічного, села і міста, закордонного українства... Та немає їхніх проєктів! І на цих аренах витанцювують представники партій, конфесій, фракцій, закордонних політологічних центрів, які «творять» проєкти законів та планів розвитку, звичайно ж, не в інтересах всього суспільства, а лише своїх агенцій.

І як не абсурдно, але чи не найталановитіші кадри фахівців опиняються за кордоном, працюють на інші держави.

Наука перестає бути джерелом інтелектуального капіталу народу, його пізнавально-аналітичної, структурно-будівної і морально-етичної та культурної домінант. Й стає ареною профтехзаробітчанства.

Суспільство відбиває хвилі розкультування, а то й люмпенізації.

Все відчутніше поглиблюється криза в царині наук суспільно-гуманітарних сфер.

Природно, що резонаторами застою та деградації стають і процеси в галузі концентрів, а далі й всієї системи українознавства.

III

Найперше – навіть у сферах статистичного та аналітично-порівняльного методів, на розмиванні фундаменту засад історичного джерелознавства.

Фрагментарно про етапи та віхи цього процесу руху.

Вже зазначалося, що першою формою осмислення і вираження та самовираження того руху були різні види і жанри народної творчості – від антропоцентричних до соціально-релігійних, космологічних, епічно й казково-героїчних

до кристалізації в модулях народної віри та традиційної культури. Носієм-феноменом уже на тому етапі стала Мова.

У праці М. Грушевського «Духовна Україна» показано два джерела того самовираження: 1) внутрішнє життя, в якому особливу роль відігравала Природа і спосіб життя; 2) іноплеменні мотиви, легенди, сюжети, світові образи («світлове дерево») та образи героїв, які ширились від Месопотамії, племен Африки, Азії, Європи, Америки і до України-Руси в процесі розселення народів та поширення релігійних систем і космологічних уявлень [1].

Другий етап пов'язаний з історією індоєвропейської цивілізації та культури, що добре відбито в історико-порівняльних працях О. Потебні, М. Драгоманова, А. Кримського, П. Юркевича, Д. Чижевського, Д. Антоновича, Є. Маланюка, О. Оглоблина, сучасних дослідників, зокрема В. Барана, Ст. Наливайка, С. Наливайка, В. Шевчука, В. Крисаченка, В. Сніжка, В. Войновича, С. Плачинди, В. Короті-Ковальської, колективів фундаментальних досліджень: «Енциклопедія українознавства» (В. Кубійовича і З. Кузелі); «Великий тлумачний словник сучасної української мови» – Інституту української мови та Інституту мовознавства НАН; «Українська земля і люди. Українці у світовій цивілізації і культурі» Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії (Т. I. – К., 2011; Т. II. – К., 2012).

Наступний етап пов'язаний з розвитком трансформаційних процесів у системах трипільської культури, Антського союзу, Києво-Руської імперії, коли особливе місце посідає літописна література – від «Літописа Аскольда», трансформованого М. Брайчевським, до літописів Руського, Галицько-Волинського та інших князівств (і так – до Густинського літопису та «Історії Русів»), домінантами яких стають міфологічний, біблійно-релігійний, хронологічний та історико-біографічний, християнський підходи [2].

На цьому етапі виокреслюється кілька медієвістичних завдань: пізнати і відповісти, «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала є; як світ створено і все в нім суцього; що є Бог і чи знаєш ти, що ти людина? – а разом із тим – що є життя і що є смерть» [3], що є добро і зло, в ім'я чого народжується і живе людина?..

На цьому етапі посіяно зерна аналітичного підходу до сутнісного розвитку українознавства, зокрема в працях В. Мономаха і митрополита Іларіона, – від пізнання Природи й Людини до сім'ї і роду, етносу і держави, вітчизняного і вселюдського начал; гуманізму (людяності) й патріотизму, духовності і культури та мови; концепційного тлумачення Буття і Свідомості на засадах дуалізму – Рунвіри і Християнства [4].

IV

XV–XVIII ст. домінантою ставлять феномени пізнання й самопізнання в ім'я творення й самотворення світу, суспільства, людини. Як єдності Макросвіту, Мікросвіту і Слова (Г. Сковорода). При цьому відбувається принципова зміна орієнтації: до XIV ст. український духовно-інтелектуальний простір був щільно пов'язаний зі Сходом та Північчю: Грецією, арабами, Римом, Скандинавією і особливо Візантією.

XV ст. визначає новий вибір – Європа!

З XV ст. на теренах України формується носій новочасних етнопонаціональних, суспільних, дер-

жавницьких, філософсько-релігійних, правових ідей – проєвропейська українська інтелігенція. Постають елітні центри – Київ, Новгород-Сіверський, Чернігів, Переяслав, Львів. Розгортає широкомасштабну діяльність духовна академія Л. Барановича та К. Транквіліона-Ставровельського, на історичну арену виходить мислитель всеєвропейського масштабу Г. Сковорода [5], завоює пізнавальним процесом аналітично-метафізична філософія [6].

В Україні домінантою суспільно-наукової свідомості стає теорія пізнання й самопізнання як мети й методу самотворення, формулою якого постає максима Г. Сковорода: коли хочете створити нове суспільство – маєте почати із створення нової людини. Кристалізується форма й фундамент феномену етнопонаціональної ідентичності.

Зливаються потоки народно-фольклорної і академічно-писемної творчості, традицій Я. Мудрого, В. Мономаха й Іларіона з інноваціями доби Просвітництва, зокрема в напрямі «філософії серця» (кордоцентризму) – філософії української етнопонаціональної ментальності (за принципами: людина – це єдність тіла, серця й душі; володарем має бути Дух; розум має бути добрим, а серце – розумним; найвища міра досконалості людини – це її людяність; мета – пізнати сутність людини й створити людину в світлі найвищих ідеалів).

XVII ст. трансформує європейський світ, а рівночасно трансформує і світ українства – на світ демократії і гуманізму, свободи і національного суверенітету й ідеалізму в дусі ідей новочасної філософії і цивілізації та культури; на гребені суспільних інтересів постають ідеологеми мови і нації [7].

V

Потужне науково-освітнє Відродження Європи конструктивно відбилосся й на освітньо-науковому Відродженні України. Гігантським прискорювачем того руху були: глибинні процеси етнопонаціонального та державобудівного самоусвідомлення народу, вираженого в історичних піснях та народних думках і паралельно – в козацьких літописах (Самовидця, Грабянки, Величка), в поезії і драмі готики та бароко [8]; міські (братські) і козацькі школи; особливо – академії в Острозі і Києві, що з повним правом рівнялися до вищих науково-освітніх закладів (світських і церковних) європейських країн [9]. Структурними ферментами Відродження українства стали: організаційно – Козацтво Гетьманщини (Козацької Держави); ідейно-теоретично, світоглядно – українська національна ідея.

Кінець XVIII – початок XIX ст. знаменує утвердження новочасних тенденцій у методі та методології: єдність аналізу і синтезу, зіставно-порівняльний, синтезу традицій і новизни, теоретичного й практичного українознавства на ґрунті синтезу реального й абстрактно-теоретичного, історіософських засад, джерелознавства і розмислу [10].

XIX століття – час, коли українство спочатку диференціюється на вітчизняне і діаспорне (започатковане еміграцією полкв І. Мазепи), а згодом – на географічні терени в імперських системах Московії й Польщі, Угорщини і Румунії, Туреччини й Австрії (Австро-Угорщини). Це зумовлює розгортання краєзнавчої тенденції, котра переростає в країнознавчу. Загострюються процеси етнопонаціоналізації й асиміляції.

Зникають природо-етнічні й культуро- та мовознавчі дослідження, агресивно нав'язується полонізація й русифікація, закамуфльована в слов'янофільство імперська росієманія.

Ці процеси загрожують існуванню уже не тільки держави та української мови, культури, релігії, освіти, а й навіть нації. «Лежить в могилі Україна...»

Але, як зазначить українсько-російський історик М. Костомаров, відродиться Україна й поширить свій Дух на все слов'янство – в ім'я свободи, рівності і спільноти, за якої народи житимуть у конфедерації, але незмісимо і суверенно [11].

Як запроорокує І. Франко, Україна «ще не вмерла і не вмере!»

Для цього були достатні докази.

XIX ст. породило нову парадигму і національно-державного поступу, і науково-українознавчого.

Саме – наукового: з настійливою інтенсивністю розвивається прапорносець всякого поступу – націє- і державотворча Поезія (система художньої творчості) бароко, Г. Сковорода, І. Котляревський стимулюють появу Т. Шевченка й І. Франка – творців і вихователів Нації. За ними йдуть легіони сентименталістів, романтиків і реалістів – поборників мистецтва як самоусвідомленого українознавства і українотворення.

В руслі традицій Острозької і Києво-Могилянської академії розвиваються Львівський, Київський, Харківський університети – осередки новочасної європейської освіти, науки, культури.

Віками новонароджувані проліски світовідчуття, світорозуміння, нових гуманістичних ідеалів першою і найгостріше відчувала та виражала Поезія – від фольклорної до писемної. І в українстві, – як зазначав І. Франко, – саме Т. Шевченко, хоч «він був самоуком», «вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим» [12]. У тому числі й українознавцям, заповідаючи: по-перше, «прочитати тую славу» – історію народу – «від титла до коми» та й «спитати тоді себе: хто ми? Чиї, яких батьків?», «ким, за що закуті?»; «за що ми билися з ляхами, за що ми різалися з ордами, за що скородили списами московські ребра?»; а головне – щоб відповісти на найпосутніше: «нащо нас мати привела? Чи для добра, чи то для зла? Нащо живем?..»

Т. Шевченко поглиблював і розвивав парадигмальні рамки осмислення головних віх і світової, і вітчизняної історії – від літописів, «Історії Русів» і найновочасніших досліджень П. Куліша, М. Костомарова, О. Боденського, історіософських праць дослідників чеських, грузинських, російських, польських, німецьких та інших народів. На цьому шляху виробилась парадигма синтезу загальнолюдських і національних критеріїв та ідеалів. І цілком природно, що саме І. Франко сформулював принципи новочасних засад наукового методу: щоб освітлити історію, образ, характер, долю і значення певного явища, необхідно: дослідити, як певне явище виникло; як розвивалося: його внутрішні і зовнішні спонуки чи занепад; причини і наслідки того процесу, можливі перспективи. Для цього потрібно володіти аналізом і синтезом, історико-порівняльним методом, якомога повнішим арсеналом джерелознавства; інтуїцією і розвинутим логічним мисленням, здатністю передбачати аж до пророцтв...

Закономірно, що українознавство стало на шлях системного аналізу й синтезу, а його першим реалізатором став М. Максимович: природодослідник, фольклорист, історіософ, мовознавець, етнолог і антрополог.

Україною запановує жага пізнання й відображення цілісного образу України: в усій повноті її часо-просторового розвитку, задля чого міг найефективніше послужити системний метод.

На історичну арену виходять М. Гоголь і Т. Шевченко, М. Шашкевич й І. Франко, О. Бодянський, М. Драгоманов, П. Куліш, В. Каразін і О. Потебня, П. Юркевич, Ф. Вовк, Д. Яворницький, М. Остроградський, С. Рудницький і В. Хвойка.

Зрештою – М. Грушевський з його епохальною працею «Історія України-Руси», з появою якої Україна постала і як абсолютно самодостатній етнонаціональний феномен, і водночас як органічна частка вселюдської історії, перлина Всесвіту і Вселюдства.

Українознавство стало енергією національно-державного відродження XX століття.

VI

Парадигмальним у концепції українознавства на цьому етапі було трактування його як науки не лише пізнання, а й виховання (формування світогляду) та організації (мобілізації) українства в ім'я визволення народу-нації від імперської тиранії та з метою створення суверенної держави.

Це була принципова корекція, бо наука з кабінетів ширилася і на всі сфери суспільного життя. Все ближче до діяльності численних новостворюваних українських партій стають наукові й освітньо-виховні заклади, зокрема й переміщена зі Львова до Києва фактично академія наук – Наукове товариство ім. Т. Шевченка. У розгляд вирішення національної проблеми включаються найавторитетніші вчені, зокрема В. Вернадський, М. Грушевський, С. Єфремов, які й визначають українознавство як «політику і філософію держави». Наука і науковці делегуються в системи освіти і культури, навіть у царини молодіжних спортивних і військових організацій.

З моменту трагічних 30-х років українознавство переживає апокаліпсис в СРСР і широкомасштабне піднесення за кордоном – у сферах української діаспори.

У другій половині XX ст. творяться «Енциклопедія українознавства», УРЕ та багатотомне видання історії міст і сіл.

А також у США академіком О. Пріцаком твориться Інститут українознавства у Гарвардському університеті з школою української мови при ньому, а деканом філологічного факультету професором П. Кононенком – Інститут українознавства у Київському університеті з Українським гуманітарним лицеем при ньому.

Інститути йшли паралельними курсами: інститути при найпрестижніших університетах; українознавство – найсучаснішого рівня наукова світова система; в основі досліджень – історія України, українська мова й словесність, культура, географія. Невідкладне завдання – підготовка кадрів найвищого рівня.

На початку 90-х років акад. О. Пріцак співпрацює з київським Інститутом українознавства. Узгодження позицій дало змогу розробити Концепцію новочасного українознавства, згідно з якою фундаментом мали бути багато-

вікові традиції, а новочасна система мала інтегрувати й наукове краєзнавство, природознавство, суспільствознавство, – але бути не сумою окремих галузей наук, а цілісною системою взаємопов'язаних і взаємовпливових концентрів: Українознавство в історії, теорії і методології; Україна–етнос, Україна–природа, – мова, – культура, – нація і держава, Україна у міжнародних відносинах, Україна–ментальність, доля і Україна–історична місія. Українознавство – наука не тільки пізнання, а й виховання, творення людини і нації, наука етики і моралі, любові, демократії, честі і свободи [13].

На цій основі були розроблені перспективні плани, зокрема для системи освіти – програми для дошкільнят («материнська школа»), I–XII класів – разом із Шкільною Радою США (голова – академік Є. Федоренко), для ВНЗ.

Позицію сприяння на тому етапі займало щодо українознавства Міністерство освіти і науки (міністр – Петро Таланчук, перший заступник – Анатолій Погрібний).

Конфронтаційні – українотворні і україножерні – тенденції в державній політиці зумовили аналогічні тенденції й щодо українознавства. З одного боку, воно стало визнаною основою розбудови тепер уже незалежної держави, етнокультурного, громадського розвитку мільйонів українців за кордонами української землі, – але водночас опоненти й протрубили антиукраїнські позиції: «Обережно: українознавство!». Вітчизняні науковці, педагоги, громадсько-політичні діячі рішуче засудили українофобські тенденції.

VII

Тому гостро постає необхідність почати з правдиво-об'єктивного аналізу та висвітлення питання: стан і причини як конструктивно-творчих, будівничих, так і руйнівних тенденцій на основі якомога повнішого вивчення та узагальнення реальних фактів.

Аналогічні завдання ставилися щодо стану української мови й освіти [14].

На основі аналізу анкетних (40 тисяч) даних були проведені міжнародні конгреси: «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (2005 р.) та «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007 р.). Висновки представників усіх областей України, АР Крим, а також 34 зарубіжних країн були однаковими: українська мова й освіта (а тим самим наука й культура!) перебувають у стані глибокої кризи. Перспективи – тривожні. Одна із причин – ігнорування інтегруючої ролі у вихованні, освіті, науці, державній політиці українознавства.

Подібну дослідну роботу має бути здійснено й щодо стану, проблем, перспектив українознавства: маємо провести моніторинг стану українознавчої складової в системі виховання і навчання всіх типів навчально-виховних закладів, у концепціях наукових досліджень, у підготовці кадрів – вихователів, учителів, студентів, професорів, адміністративного персоналу.

Чільною проблемою є підготовка кадрів українознавців: сучасний представник цієї наукової системи має бути втіленням рис інтелегента елітного типу: яскраво вираженого поборника жаги пізнання істинних сутностей людей, процесів, закономірностей, синтезатором шляху розвитку в минулому, сучасному і грядущому, носієм щонайвищих здобутків культури, засадничих принципів професіоналізму й патріотизму,

особистістю сильного характеру, лицарем-бійцем за свободу, демократію і гуманізм; втіленням людяності.

VIII

Ключовим має стати розвиток теоретико-концепційних засад самого українознавства, зокрема в плані розробки понятійного апарату і, відповідно, показу ролі крає-, країно-, суспільство-, природо-, народознавства, але як органічних часток цілісної системи пізнання й розкриття Українського світу. З його серцевиню – ідеалів професіоналізму та патріотизму, державницького наповнення універсально багатой **національної ідеї**.

Нині ведеться багатогранна співпраця з авторами програм і підручників Києва, Кривого Рогу, Чернігова, Переяслава-Хмельницького, Умані, Львова, Чернівців, Сімферополя... А також із Шкільною Радою, УВУ США, науковими центрами С.-Петербурга, Канади, Бразилії, ФРН, Португалії...

Актуалізується підготовка програм, підручників, посібників, словників фахівцями України та іншої держави з урахуванням специфіки обох сторін.

Все більшої уваги заслуговують аспекти (концентри) етносу, природи, мови, культури, зокрема в плані дослідження процесів відродження чинників національно-державних тенденцій, з одного боку, й загрозливих явищ асиміляції та зниження україноцентристських потенцій – з другого. І не тільки на зарубіжних широтах.

Молоді дослідники – учасники міжнародних конкурсів з українознавства – дедалі активніше виражають тривогу активізацією українофобських тенденцій; і не тільки в Криму чи на Донеччині, Харківщині, Луганщині, а й у «благополучних» регіонах центру України, де набуває загрозливої агресивності повзуча антипатріотична ідеологія й пропаганда. Світоглядна розмитість та нескристалізованість не активізує сил на розбудову громадянського суспільства в душі науково вираженої національної ідеї. Постає, як «кисіль, до того ж несмачний кисіль», ментальність, безвольна спостережливість, а не рішуча протидія навіть очевидно антипатріотичним тенденціям.

Світоглядна незрілість дозволяє миритися, а то й брати принаймні пасивну участь у нав'язуваних рекламаних акціях типу антифашистських мітингів та по утвердженню ідеологем «Русского мира» – здискредитованого, але все ще вперто реанімованого курсу на відновлення лихої пам'яті «тюрми народів».

IX

XXI ст. всім характером не лише інтелектуального, технологічного, релігійного й етносоціального розвитку, міжнародних відносин, – а й цивілізації та культури в цілому настійливо диктує новочасну парадигму мислення, трактування й прогностичного планування.

І особливо – новочасну концепцію й парадигму Буття Людини та поступу.

Динамізуючим чинником принципів метаморфоз та трансформацій стала сама наука. Сьогоднішня наука, що виявила всі риси Третьої НТР: досліджуючи Всесвіт на рівні і макро-, і нанотехнологій, найсучасніших аналітичних систем, вона відкрила знаний нами Космос на нових рівнях – в єдності минулого, сучасного і

пророцтва майбутнього, космічних макросвітів і найдревніших елементів існування та розвитку як глибин Землі, так і висот Неба, – а завдяки цьому світ постав ніби зовсім новий: у впізнаних і непізнаних сутностях живої і «неживої» Природи, носієм яких у незвичайних рисах, якостях, ментальностях постала найперше зна-на-незнана Людина.

Світ живої природи на терені України зазнав щонайменше 4-х катастроф, коли гинуло все. І відроджувався світ природи й людини. І сформувався Людина [15].

Нині стоїть наче фатальне: а що буде з існуючим світом?

І – quo vadis, Людино?..

Для нас найпекучішим є питання: що чекає українську людину? – а це означає: і всю українську людність?

Так постає форма дихотомії: Природа і Людина у їх взаємодії та взаємозалежності. Нагадаємо: був час, коли Природа мислилась як феномен Бога. На жаль, згодом століттями люди повторювали як заклинання «сакральне»: люди – царі природи! Тож нам нічого ждати милостей від неї; взяти їх у Природі – наше завдання!

2012–2013 відтінили межі справжньої влади людини: гостро окреслились обриси глобальної кризи буття природи і екології. І головним чином з вини людини: вона стала мислити в ракурсі лише прав і потреб стосовно Природи без синівських обов'язків щодо неї. Запанували егоїзм, корисливість, а тим самим і антигуманізм, гени антикультури. Втручання в цілісну систему природи порушило гармонійність взаємовідносин, добре усвідомлюваних планів і дій на захист і розвиток довколишнього середовища. З перфокарти свідомості стерлося розуміння дароносної сили Природи: того, що вона визначає людині умови і спосіб життя та виробництва; мову, культуру, напрям і перспективи розвитку; навіть – категорії прекрасного!

Природа – це комплекс не лише фізично-біологічних констант людини і етносу, нації і держави, а й політичних, міжнародних [16]. Сакральне розташування українства, Київської Русі зумовило численні вигоди і в організації внутрішнього життя, і в реалізації міжнародних відносин (торгівлі, економіки, культурно-мистецьких, релігійних і освітньо-наукових, дипломатичних взаємовідносин) [17]. Варварське ставлення до законів природи зумовило деформації в землезнавстві, атмосфері, стратосфері, а тим самим і ноосфері: людина кинула виклик і Космосу, й інтелекту, моралі, культурі, чим створила загрозу існуванню не лише самої себе, цивілізації і культури, а й усїєї земної системи.

Завдання українознавства й диктуються дослідженням, прогнозуванням та створенням концепційних засад стратегічного поступу України і Українського світу на всіх рівнях: кожної людини, сім'ї, роду, етносу, нації в збуреній гострими протистояннями співдружності народів на планеті.

Україна, як і вселюдство, плекає великі надії [18], – але живе в тривозі і небезпеці.

Ось чому особливої ваги набувають комплексні дослідження всіх концентрів українознавства.

Відділи геополітики та глобалістики (кер. проф. В. Крисаченко) та міжнародного менеджменту українознавства (кер. проф. М. Гримич) ННДІУВІ досліджують процеси та проблеми і в

теоретико-методологічному [19], і в практичному плані; і в Україні, і в зарубіжжі в аспектах: історична генеза етносу і природи, мови й культури, історичної пам'яті, віри... Зокрема, ННДІУВІ уклав численні угоди із зарубіжними науковими інституціями щодо співпраці в науково-дослідних аспектах і створення словників та програм для різного типу виховних і навчальних закладів. З'явилися праці, узагальнюючі досвід розвитку українознавства в сферах діаспори [20]. Вийшли наукові праці про генезу українства за межами вітчизняних теренів: Гримич М. «Українці в Бразилії» (2011 р.); Народна культура українців: життєвий цикл людини... – Т. I, т. II. – К.: Дуліби, 2008, 2012; А. Погрібний. УВУ для України і Німеччини. – Освіта. – 2005. – № 7; О. Кравченко. Взаємозв'язок Шкільної Ради США з освітніми та науковими центрами України. – Українознавство. – 2008. – № 1; І. Краснодемська. Дослідження джерельної та історіографічної бази українознавства вченими української діаспори ХХ ст. – Українознавство. – 2004. – № 3–4. – С. 125–130.

Концентр «Україна–етнос» – від зародження, еволюційного розвитку й перспектив українського роду – етносу – нації до проблеми світових систем етнонаціональних ідентичностей – ґрунтовно досліджується і вченими ННДІУВІ (Т. Кононенко, Л. Токарем, В. Крисаченком, Ю. Фігурним), і відомими вітчизняними та зарубіжними дослідниками [21]. Актуальність питання ще посилюється особливими обставинами і внутрішнього розвитку: складними процесами взаємовпливу українського етносу з наявними в системі українського суспільства субетносами і етноменшинами; і зовнішнього: складними трансформаціями в структурі суспільств та умов життя етносів, а відтак і видозмін у рисах ментальностей за умов асиміляційних процесів у середовищах зарубіжних державних конгломератів.

У цьому напрямі здійснено вагомні інноваційні дослідження етапів, особливостей етнічного розвитку на теренах Української землі. Серед них чільні позиції посідають праці В. Барана «Слов'яни у первісності і ранньому Середньовіччі» та фундаментальна монографія В. Барана і Я. Барана «Діти Сонця. Цивілізації Давньої України». – К., 2001. – 800 с. А також серія публікацій Ю. Фігурного «Українські етнічні, державотворчі і науково творчі процеси (середина XVI – середина XVII ст.) в українознавчому вимірі» (К., 2011); «Лебедія» С. Плачинди; «Індокітайські таємниці України» (2004) Ст. Наливайка; «Етнічна історія Давньої України» (2008) С. Наливайка. Ці дослідження засвідчують, що розгорнувся новий, український процес переосмислення всієї нашої історії. І на рівні дослідження загальноісторичного процесу (коли й географія постає інтегратором політики, що переконливо показує С. Рудницький), і окремих надзвичайно важливих його ланок, як-от: Мезинської стоянки, Кам'яної могили, трипільської культури, видатних пам'яток типу «Змієвих валів» [22], відкриттів на теренах Чернігівщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя, Галича, Львова, Луцька, Переяслава-Хмельницького.

За часів Київсько-Руської та Галицько-Волинської держав існували численні літописи окремих князівств. Надзвичайно цінні відомості з нашої праісторії містилися в літописах Польщі, Литви, Угорщини, Чехії, Румунії, Німеччини, –

і їх бажано реставрувати й науково прокоментувати, очистити подані відомості від «культуртрегерських» трактувань минулого патріотами тих чи інших держав. І так – до звідомлень та інтерпретацій подій та імен нашої історії ХХ–ХХІ ст.

Х

При цьому особливо пильну увагу необхідно приділити глибоко науковому аналізу та поцінуванню процесів, пов'язаних із проблемами права (починаючи із звичаєвого), Мови, Культури, освіти і науки, церкви та релігії, військово-оборонної справи; проблеми інтелігенції та національної еліти на теренах і України, і зарубіжжя.

І знову постане проблема методології та критеріальної парадигмальності при розгляді зазначених аспектів українознавства як цілісної **системи**, в якій все взаємопов'язане і взаємопливове. Коли все буде розглядатися через призму реалізації концепції людини та розбудови громадянського суспільства, в ході реалізації якої генеруючим інтегратором виступатиме Національна ідея. Також як цілісна – людино-, націє- і державотворча – система.

Саме таке застосування методології зумовило появу нового типу історичних досліджень, у яких органічно зливаються археологія, археографія, джерелознавство і натурфілософія, етнологія і антропологія, космологія й константи ноосфери. Уроки історії й гіпотези та провіденційні проекти.

На засадах універсально-системного, аналітичного та порівняльно-зіставного методів розвивається й інноваційне мовознавство [23].

Тільки завдяки цьому воно постає ефективною системою не лише як функціональне мовознавство, а й як універсальне українознавство. При цьому особливої ваги набуває джерелознавство. Деформація історичної правди здебільшого досягається замовчуванням усієї повноти фактів або свідомими маніпуляціями та ідеологічно-корисливими комбінаціями, навмисними зміщеннями подій у просторі й часі. Достатньо зазначити, що поява праць документально-аналітичного методу (наприклад, В. Косик «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» (Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993), Р. Матузко «Визвольна світова» (К., 2012)) переконливо доводить причини і наслідки Другої світової війни, у тому числі й долю та роль у ній українських чинників саме завдяки фактологічному наповненню текстів.

Вагомим не лише фаховим, а й методологічним здобутком сучасної науки постало й системне літературознавство [24]: завдяки синтезу фольклору й писемності різних епох, специфічного й культурно-мистецького зрізів багатовікової творчості сотень митців найрізноманітніших літературно-мистецьких систем (методів, стилів) літературознавство гучно заявило про себе і як українознавство – дзеркало цивілізаційно-культурної еволюції вітчизняної (специфічно національної) і загальнолюдської.

І тут яскраво проявляється вагомість єдності системного парадигмально-критеріального, історично-філософського та соціологічно-ідеологічного підходів.

Без історичного соціолого-філософського методу неможливим є оптимальний розвиток правознавства (від законів місцевого самоврядування до верховенства конституційних законів), мовознавства, культурології, релігієзнавства, художньої словесності і мистецтвознавства,

оскільки мета всякого пізнання й перетворення – відкриття сутнісних основ явищ природи, закономірностей (причин і наслідків) розвитку, а метафізичний зріз фіксує лише поверхневу реальність, форму. Необхідні логіко-філософські, психологічні дослідження органічного синтезу форми і змісту (оскільки, наголошував О.Потебня, кожне поняття, навіть слово, знак, має зовнішній і внутрішній зміст, зовнішню і внутрішню форму), до того ж – у їх еволюційних якісних видозмінах. Природно, що коли великою справою фізиків, бажаних відкрити секрети Всесвіту, є пошук елементарної частки ядра – нейтрона, то для гуманітаріїв найневідкладнішою потребою є пошук душі, джерела емоцій та інтелекту людини.

ХІ

І тут невідворотно постає проблема формування інтелігенції, в даному разі – наукової українознавчої еліти.

Наскільки це актуально й масштабно, висловились провідні освітяни і вчені України на сторінках журналу «Українознавство» [25].

Постає потреба вироблення відповідного змісту та характеру державної політики щодо концепції й планів підготовки кадрів найвищої кваліфікації у ВНЗ України.

У здійсненні державної політики в цьому плані ми маємо тисячолітні традиції: вони започатковані ще княгинею Ольгою, великими князями Володимиром, Ярославом і Володимиром Мономахом, П. Конашевичем-Сагайдачним, Б. Хмельницьким, К. Розумовським, Г. Сковородою, М. Шашкевичем, Т. Шевченком, І. Франком, Лесею Українкою, Б. Грінченком, М. Грушевським, І. Огієнком, А. Шептицьким. Особливу історичну роль відігравали Києво-Печерський монастир, Замойська, Острозька і Києво-Могилянська академії, Львівський, Київський, Харківський, Кам'янець-Подільський університети, – досвід яких був успішно перенесений і на зарубіжні навчально-виховні та наукові заклади Франції і Чехії, Польщі й Німеччини, Словаччини, Великої Британії, Канади, Бразилії, США...

При цьому надзвичайно важливо, щоб підготовка кадрів не зводилася лише до професійних моделей. Параметри формування охоплювали світорозуміння, мову й культуру, національно-державницькі ідеали, – що переконливо показують ще відомі праці К.Транквіліона-Ставровського, І. Мазепи і П. Могили, а в ХХ ст. – численні автори, зміст концепцій і планів яких яскраво об'єктивують праці О. Оглоблина («Люди старої України»), Д. Донцова та Г. Ващенко [26], Олени Пчілки, Софії Русової, Є. Федоренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, А. Погрібного, О. Вишневецького.

Концептуально-інтегральна роль у підготовці кадрів інтелігенції відводиться в системі українознавства [27].

Безумовно, що основоположними тут є твори В. Мономаха («Поучення дітям»), Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка. Зокрема, філософські ідейно-педагогічні твори Г. Сковороди про пізнання й самопізнання та самотворення, «Близнець» і щоденники Т. Шевченка, «Одвертий лист до української молодіж» та «Що таке поступ» І. Франка: паралельно з філософськими, педагогічними та національно-культурними теоріями Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Я.А. Коменського, Р. Декарта, Й.-Г. Гердера українські корифеї розвивали теоретичні основи підго-

товки кадрів просвітителів, які керувались засадами: вершиною суспільної організації є нація; ідеології – демократично-гуманістичний націоналізм; якщо хтось хоче створити нового типу суспільство («колективного договору»), той має почати з виховання нової людини; вищим ідеалом цієї людини має бути Свобода (внутрішня й зовнішня), самопізнання і самовдосконалення; в основі помислів і діянь сильною волею, яскравою характером, благородною метою особистості має бути національно-державницький ідеал, культ суверенної людини – борця за громадянські права й народну мову та культуру; яскраво виражений національний тип, а не, як зазначав Т. Шевченко, «якийсь французик, або, не дай боже, кудий німець». Цей інтелігент має орієнтуватися на вершинні здобутки народної і європейської культури.

Постає проблема не лише світогляду та ідеології, а й професійної та методологічної компетентності, в основі чого лежить проблема досвіду. «Досвід засвідчує, – наголошує Г. Сазоненко, – що все нове з часом стає традицією, і що традиції утворюють колектив (соціум), а новаторами виступають яскраві, реформаторського типу особистості. Водночас, щоб здійснити новаторський підхід, необхідно знати традиції, і навпаки» [28].

На ґрунті цієї теоретичної парадигми стояли Г. Сковорода, К. Транквіліон-Ставровецький, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Грушевський, І. Франко, О. Потебня, М. Костомаров, Б. Грінченко, Леся Українка, С. Русова, І. Огієнко, В. Вернадський, С. Єфремов, А. Кримський, К. Ушинський, Г. Ващенко, – які, до того ж, роль інтелігенції, а відтак освіти й науки, не мислили поза категоріальним: освіта, наука, культура мають стати українознавчо-національними, а українознавство – «політикою і філософією держави».

Чи можна дати історично правдиву канву й парадигму історичного Буття та перспектив розвитку, а також чи можна вважати себе інтелігентом, не сповідуючи ідеї універсальності – в інтересах, почуттях, інтелектуальній діяльності, світогляді, ідеалах, принципах життєдіяльності, вольових і душевних імперативах?!

«На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, – зазначає Г. Сазоненко, – важливо бути здатним до змін, що дадуть ефект у майбутньому. При цьому зміни в освіті (як і, природно, в науці. – Авт.) є визначальними для поступу всієї нації. Останніми роками поняття «суспільство знань», «рівний доступ до якісної освіти», «інноваційність освіти», «моніторинг якості освіти», «компетентнісна освіта», «єдиний освітній простір», «освіта упродовж життя», «економіка знань», «освітні технології» стають уживаними стосовно системи освіти в Україні. І якщо за рішенням Генеральної Асамблеї ООН із 1 січня 2005 р. оголошено Десятиріччя освіти для стійкого розвитку (2005–2014 рр.), то в Україні 2011 р. оголошено роком Освіти, 2013 рік – роком Творчості. А отже, це засвідчує зростання ролі знань (філософія цінності знання) і технологій як педагогічної проєкції в розвитку суспільства, з одного боку, – і проємування майбутнього суспільства – з іншого. Глобальний характер розвитку освіти (європейський і світовий контексти), суперечності в підходах до модернізації освіти в Україні стали поштовхом до розробки методологічних підходів... Як інтегративного явища: компетент-

нісного підходу в акмеологічній моделі та освіті упродовж життя» [28, 5].

Чи готова до цього не лише освітньо-наукова, а й всіх інших сфер національно-державного життя інтелігенція?

Ідеться про всі сфери Буття і Свідомості суспільства: родинного виховання, навчання в усіх типах шкіл, у ВНЗ, у планах, програмах, законах, діяльності інституцій громадянського суспільства, правовій системі, системах управління, культури, мовного будівництва, релігії, в усіх формах і засобах інформації, комунікації, пропаганди, особливо в ЗМІ.

Отже, про необхідність осмисленої активної участі в діяльності всіх інституцій держави до готовності (здатності, волі, ідеальної наснаженості) подолання не лише історичної кризи, а й можливих нових.

З гіркістю ще раз зазначимо: державна система діє ситуативно, без розроблених Концепції та Програми стратегічного розвитку.

Інтелігенція в розгубленості. Запановують апатія, пасивна споглядальність, невміння (чи й небажання) боротися навіть за власні права і долю.

А в епіцентрі – проблема компетентності: недостатньо сформована й некомпетентна особа може бути не метою чи суб'єктом руху і розвитку, а лише об'єктом і знаряддям. Потрібна інтелігенція високих інтересів, потреб та діянь; інтелігенція – інтегратор і організатор суспільства, носій щонайвищих, гуманістичних законів, норм моралі, етики, культури. А це формується лише в єдності всіх чинників мислення, емоцій, досвіду, світогляду, знань і умінь, активної життєдіяльності. Справжній інтелігент-українознавець має бути здатним аналізувати, оцінювати, прогнозувати й конструювати. Жити, як учить, і вчити, як сам живе. По-Сковородинськи, по-Шевченківськи і по-Франківськи.

Саме на цьому терені, етапі буття і розвитку суспільства й має відігравати інтегративно-критеріальну місію українознавство.

Головним завданням українознавства – науки про Україну і світове українство – є беззавітне служіння вихованню поколінь українських людей – питомих клітин неподільного Світу національної і вселюдської цивілізації та культури.

Маємо чесно здійснювати універсально вагомому науку народження людини духовної, суспільства цивілізовано-гуманістичного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. С. «Історія України-Руси»; Зб. творів «Духовна Україна»: «Історія релігійної думки на Україні»; Культурно-національний рух на Україні в XV–XVII віці; Історія України-Руси (витяги). – К.: Либідь, 1994; Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Л. – К., 2007; Пилипчук Д. Болять мені загублені слова... – Б.Ц., 2012; Крисаченко В., Мостяєв О. Україна: природа і люди. – К., 2000.
2. Кононенко П. Українознавство. – К., 1996, 2006.
3. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002.
4. Баран В. Слов'яни у первісності і ранньому Середньовіччі. – К., 2011; Силенко Л. «Мага Віра». Співвідношення Віри, Науки, Філософії, Історії. – 1979; праці Г. Лозко і В. Сніжка.
5. Кононенко Т. Божественна симфонія Григорія Сковороди. – К., 2008.
6. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г., Ярошовець В. І. Філософія / За заг. ред. Ярошовця В. І. – К., 2010.
7. Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000; Кононенко П. П. Українознавство. – К.: Міленіум, 2006.

8. *Хоменко О.* Національна художня словесність у системі українознавства. – К., 2013.
9. *Шевчук Вал.* Муза Роксоланська. Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К.: Либідь, 2005.
10. *Калакура Я. С.* Історичні засади українознавства. – К., 2007.
11. *Костомаров М.* Книга битія українського народу. – Вивід прав України. – Н.-Йорк, 1964.
12. Світова велич Шевченка: Зб. у 3-х томах. – Т. I. – К., 1964. – С. 479.
13. *Кононенко П. П.* Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Зб. – Львів, 2008.
14. *Кононенко П. П., Кононенко Т. П.* Освіта XXI століття: філософія родинності. – К., 2008; *Кононенко П. П., Кононенко Т. П.* Українська освіта у світовому просторі. – К., 2007; *Касян Л., Семенюченко О.* Українознавство у навчально-виховному процесі. – К., 2008; *Ковпик С. І., Пономаренко А. Ю.* Методика викладання українознавства. – Кривий Ріг, 2008; Зб. наукових праць НДІУ. Бібл. покажчик. – Т. I–XX. – К., 2008; Довідник з культури мови / Відп. ред. Ермоленко С. Я. – К., 2005; Українознавство. Навч. програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл. Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю., Токар Л. К. – К., 2005; Соціологічний моніторинг мовою статистики / За ред. А. Пономаренко. – К., 2006; *Ермоленко С. Я., Яременко С. А., Пономаренко А. Ю.* Самовизначення через рідну мову. – К., 2005; *Ермоленко С. Я.* Універсалізм української мови: Зб. – К.: НДІУ, 2007; Українські мовознавці та письменники-мовотворці: Довідник / Упор. Пономаренко А. Ю. – К., 2008.
15. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі. – Т. I. – К., 2011.
16. *Крисаченко В., Мостяєв О.* Україна: природа і люди. – К., 2000.
17. *Кононенко П. П., Кононенко Т. П.* Українська освіта і наука на сучасному етапі: проблеми і перспективи // Зб. наук. праць НДІУ. – К., 2004. – Т. II. – С. 7–24; Українознавство. Навч. програма для ВНЗ. – НДІУ / Кононенко П., Баран В., Барабаш С., Болюбаш Я., Крисаченко В. та ін. – К., 2004.
18. *Дробноход М. І.* Стейкий екологічно безпечний розвиток і Україна. – К.: МАУП, 2002; Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібності людини будувати гармонійні відносини з природою. – К.: МАУП, 2000; *Крисаченко В. С.* Геокультурна варіативність українського етносу // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 278–286; *Токар Л. К.* Українознавство в системі наукових і навчальних дисциплін // Зб. НДІУ. – К., 2003. – Т. 1. – С. 135–146; *Філіпчук Г.* Будь благословенна, люба земле моя. – Це моя Україна. – Л.: Світло й тінь, 2010.
19. *Кононенко Т.* Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 126–131; Українознавство в глобалістичній парадигмі інтегративних наук / Кононенко П., Кононенко Т. Україна у нас одна. – К.: Рада, 2012. – С. 135–159.
20. *Краснодемська І. Й.* Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства (20–60-ті роки XX ст.). – К.: ННДІУ, 2010; *Кононенко П., Кононенко Т.* Україна у нас одна: Кн. 1, 2. – К., 2011, 2012; *Філіпчук Г.* Будь благословенна, люба земле моя. – Це моя Україна. – Л., 2010; *Кононенко П.* Слово про Україну і світове українство в системі наукового українознавства // Зб. ННДІУ. – К., 2009. – Т. XXVI. – С. 7–70.
21. *Кремень В., Ткаченко В.* Україна: ідентичність у добу глобалізації. – К.: Знання, 2013.
22. *Калакура Я. С.* Українська історіографія. – К.: Генеза, 2004; *Верстюк В. Ф., Дзюба І. М., Раприцев В. Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення. – К.: Наукова думка, 1995; *Бугай А. С.* Зміюві Вали. – К.: Видавничий дім «Персонал», 2011.
23. Ізборник Святослава; мовознавчі праці діячів доби бароко, М. Максимовича, О. Потебні, М. Грушевського, І. Франка, І. Огієнка, А. Кримського // Зб. «Мова в системі українознавства». – К.: Міленіум, 2005; Франко І. *Ukraina irredenta*. – Л.: Каменярь, 2001; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус // Сучасність. – 1987; *Ермоленко С. Я.* Мова і українознавчий світогляд. – К.: НДІУ, 2007; *Півторак Г.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. – К.: Академія, 2010; *Радевич-Винницький Я.* Мовна складова національного буття: студії з української лінгвонаціології. – К.–Д.: Посвіт, 2013; *Пиличук Д.* Болять мені загублені слова. – Б.Ц., 2012; *Гнатюк Л. П.* Українська мова та її історія очима західноєвропейських лінгвістів XXI ст., або Міфи і правда про українську мову в Європі // Українознавство. – 2008. – №4; *Пономаренко А.* «Мова як українознавство»: етапи становлення // Українознавство. – 2008. – №1; *Погрібний А.* Про світовий досвід мовного облаштування // Урок української. – 2001. – №5.
24. *Хоменко О.* Національна художня словесність у системі українознавства. – К., 2013; *Коротя-Ковальська В.* Українська народнописенна творчість в українознавстві. – К.: Стилоз, 2012.
25. Українознавство. – 2013. – №1. – С. 148–198.
26. *Донцов Д.* Літературна есеїстика. – Др.: Відродження, 2010; *Оглоблин О.* Люди старої України. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959; *Сухомлинський В.* Серце віддаю дітям. – К.: Рад. школа, 1973; *Погрібний А. Г.* Роздуми про наболіле, або Коли б ми вчилися так, як треба. – К., 1999.
27. *Кононенко П., Пономаренко А., Токар Л.* Українознавство: Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти. – К.: НДІУ, 2008; *Кононенко П. П.* Ідеологія, освіта, наука (проблеми українознавства). Куди йдемо? – К., 1993; Концепція розвитку української освіти. – 1992; *Кононенко П. П.* Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості. – Львів: Сполом, 2006; *Кононенко Т. П., Кононенко П. П., Усатенко Т. П.* Українознавство: стандарт навч. інтегр. курсу для 1–10 (11) кл. // Освіта. – 1998. – 12–IX.VII, 9–16. IX; *Кононенко П., Сазоненко Г., Галіцина Л.* Громадянин України XXI ст. Концепція УГЛ // Освіта і управління. – 1998. – Т.2. – №1. – С. 13–21.
28. *Сазоненко Г., Приступа В. В.* Компетентність у системі неперервної освіти: акмеологічна модель: Науково-методологічний посібник. – Макарів: Софія, 2013. – С. 106.